

Zlatan Delić
Željko Kaluđerović
Amra Nuhanović

UDK 330.342.141

Pregledni naučni članak

KRITIKA GLOBALIZIRANOG (NEO)LIBERALNOG KAPITALIZMA I NJEGOVIH FINANSIJSKIH INSTITUCIJA

A CRITICISM OF GLOBALIZED (NEOLIBERAL) CAPITALISM AND ITS FINANCIAL INSTITUTIONS

Sažetak

Svjetska finansijska kriza, započeta 2008. godine, poljuljala je povjerenje u „tržišni fundamentalizam“ delegitimirajući spoznajne i obrazovne domete omiljene krilatice kognitivnog kapitalizma da živimo u „globalnom društvu znanja i vještina“. Ta kriza predstavlja posljedicu strukturalne, institucionalne, kognitivne i aksiološke krize pogrešno globaliziranog neoliberalnog kapitalizma. Socijalni učinci te krize nastoje se zamaskirati hegemonistički definiranim narativima o ljudskim pravima i pravima potrošača. Nova ekonomija znanja strateški izbjegava razmatranje dileme da li mi, doista, živimo u društvu znanja ili, pak, živimo u društvu zavođenja, nadzora, kontrole i rizika. Gubitak legitimiteta politike i prakse djelovanja (i nedjelovanja) finansijskih institucija izaziva potrebu za inteligentnom i socijalno senzibilnom transformacijom postojećih institucija ili za izgradnjom drugačijih institucija koje bi bile u službi ljudi i zajednica naroda, a ne isključivo u službi ekstra profita. Poredak koji nazivamo globalistički „kognitivni kapitalizam“ i danas se zasniva na neosviještenoj simboličkoj i diskurzivnoj dominaciji ekonomskog redukcionizma i tehnološkog determinizma. Takav sistem su u velikoj mjeri nametnule transnacionalne korporacije, međunarodne političke i finansijske institucije kao što su Svjetska banka, MMF i Svjetska trgovinska organizacija. Te kapitalističke institucije su decenijama širom svijeta kontrolirale socijalne politike država koje su ovisile o njihovoj pomoći te nametale neoliberalni ekonomski model razvoja koji je veliki broj ljudi gurnuo u još veću neizvjesnost, beznađe, radikalizam, izolacionizam, a prije svega na sami rub ponižavajućeg siromaštva. Međutim, ta se situacija počinje mijenjati. Svekolika kriza kapitalizma pokazuje da bez socijalno osviještenog i pravednog djelovanja zajednice naroda i građana svijeta i transparentnih, u velikoj mjeri reformiranih, svjetskih finansijskih institucija nemaju zadovoljavajući odgovor na globalne ekonomske, socijalne i sigurnosne probleme.

Ključne riječi: *svjetske finansijske institucije, negativne posljedice globalizacije, globalno društvo znanja, nova ekonomija znanja*

Summary

The financial crisis of 2007-2008 undermined the confidence in the “market fundamentalism” unmasking in the process the cognitive capitalism’s cognitive and educational achievements- slogans that we live in a “global society of knowledge and skills”. The crisis of global financial institutions is the result of structural, cognitive and axiological crisis of neoliberal capitalism. The hegemonistically defined discourse on human and consumer rights are tactical deployment attempting to hide social outcomes produced by the crisis. The new knowledge economy tactically avoids confronting the dilemma whether or not we live in the actual knowledge society, or in a vamped up, controlling, monitoring and hazardous one? The depth of the social and political crisis, delegitimation of policies and practices formulated and set by (in)active financial institutions call for intelligent and socially sensitive transforming of existing or establishing new financial institutions that would be in the service of the people and the community of nations, instead of being in the service of extra profit. Specifically, an order that called globalist “cognitive capitalism” based on the dominance of economic reductionism and technological determinism in the form of lack of understanding of social meanings of ICT. Such systems are largely carried out transnational corporations, international political and financial institutions such as the World Bank, the IMF and the World Trade Organization. That capitalist institutions for decades, worldwide, controlled social policy states that depended on their help, and imposed neoliberal economic model of development that a large number of people pushed into even greater uncertainty, hopelessness, radicalism, isolationism, and above all to the brink of humiliating poverty. However, this situation has now changed significantly because of the global crisis of capitalism, and it shows that without joint action of the entire international community and transparent, largely reformed, international financial institutions, there is no effective response to global problems.

Keywords: *global financial institutions, the negative consequences of globalization, global knowledge society, the new knowledge economy.*

Umjesto uvoda

Kapitalizam je ušao u delegitimiraajući proces strukturalne transformacije tek u onom trenutku kada je kolonizirao znanstveni pojam *znanja* i proglasio ga svojim privatnim vlasništvom. Usprkos tome ideja nove ekonomije znanja se, i u kontekstu promoviranja ideje globalnog društva znanja, najčešće potpuno nekritički asocira sa (usko shvaćenom) informacijskom ekonomijom. Takva identifikacija je pogrešna isto toliko koliko je pogrešno bez ostatka identificirati tržišnu ekonomiju i tržišno društvo. Iz tih pogrešnih identifikacija nastale su mnoge dogme, nesporazumi i problemi.¹ Neke od tih dogmi sadržane su i u neoliberalnom modelu razvoja ekonomije i društva koji promoviraju i svjetske finansijske institucije zaplićući se tako u još veće i mnogo dublje globalne paradokse i neizvjesnosti. Te institucije imaju institucionalnu i kulturnu moć privilegiranog definiranja našeg globalnog znanja i našeg poželjnog djelovanja. Budući da djeluju kao svjetske institucije, one imaju globalnu institucionalnu moć propisivanja i nametanja samih instrumenata za mjerenje bogatstva i siromaštva svih država svijeta. Među njima prednjače Svjetska banka, MMF i Svjetska trgovinska organizacija. Riječ je o institucijama koje određuju pravila igre ne samo u informacijskoj

¹ „Većina naših problema proizlazi iz neadekvatnih i esencijalistički intoniranih vokabulara koji ne iskazuju savremene uvide znanosti, niti prihvataju novi koncept *znanja* u kojem se čovjek oslobađa uloge pasivnog recipijenta (statičnog posmatrača) koji precizno odražava zbilju (...). Značenja riječi su rezultat ljudske prakse.“ Više o tome u: Lavić, S. (2014), *Leksikon socioloških pojmova*, „Dobra knjiga“, Sarajevo, str. 11.

i finansijskoj ekonomiji nego i u ekonomiji lingvističkih razmjena, koja postaje nerazdvojna od ove prve bez obzira na to što je u pitanju neravnopravna razmjena. Mada, recimo, u perzijskom i drugim istočnjačkim jezicima postoji nekoliko desetaka riječi za imenovanje onih koji se, iz različitih razloga, mogu doživljavati kao siromašni, svjetska ekonomizacija siromaštva nametnula je isključivo materijalistička i ekonometrijska mjerila kao univerzalnu mjeru za mjerenje bogatstva i siromaštva. Siromaštvo, dakako, može biti i kognitivno i institucionalno siromaštvo, odnosno bijeda, naročito ako smatramo da je u ime stvaranja globalnog društva znanja i vještina potpuno legitimno i opravdano nametnuti samo jedno (monokulturno) ekonometrijsko mjerilo svih oblika i vidova siromaštva, a svjetske finansijske institucije su izgleda zapale upravo u zamku slijepog i tehnocentričkog ekonometrizma.

Značaj i značenje ovih prethodnih napomena moguće je ilustrirati na različite načine. Naša teza može se izraziti stavom da je svjetska ekonomska kriza, koja je započeta 2008. godine, duboko povezana sa *ratovima ideja* odnosno sa nerazumijevanjem značenja ideje nove ekonomije znanja. Stoga nije slučajno što je i knjiga nobelovca Josepha E. Stiglitz pod naslovom *Frefall America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*, prema vlastitom samorazumijevanju autora, ustvari knjiga „o borbi ideja, protiv ideja koje su dovele do pogrešnih politika koje su izazvale krizu“.²

Svjetske finansijske institucije su decenijama širom svijeta kontrolirale socijalne politike država koje su ovisile o njihovoj pomoći te nametale neoliberalni ekonomski model razvoja koji je veliki broj ljudi gurnuo u još veću neizvjesnost, beznade, radikalizam, izolacionizam, a prije svega na sami rub ponižavajućeg siromaštva. Međutim, ta se situacija u posljednje vrijeme značajno promijenila, jer je (latentna) svjetska kriza kapitalizma, *grosso modo* gledajući, pokazala da bez zajedničkog djelovanja cjelokupne međunarodne zajednice i transparentnih, u velikoj mjeri reformiranih i socijalno osjetljivih (osvijestjenih) svjetskih finansijskih institucija nema zadovoljavajućeg ljudskog odgovora na globalne ekonomske, socijalne i sigurnosne probleme zajednica i građana našeg zajedničkog svijeta.

U radu stoga, pored fokusa na diskrepanciju između proklamiranih i stvarnih učinaka djelovanja svjetskih finansijskih institucija, analiziramo ne samo ono što omogućava progresivističku teoriju neoliberalizma nego i ono što omogućava i potpomaže takozvanu novu ekonomiju znanja pretvarajući je u institucionalno organizirano *znalačko širenje neznanja* i u opasnu dogmu. Zalažemo se, prije svega, za reformu ekonomske teorije u svjetlu novih transdisciplinarnih spoznaja o ekonomskim i neekonomskim uzrocima, posljedicama i socijalnim učincima krize. U hramu glavne struje ekonomske teorije postoji mnoštvo kapela (i kapelica) koje su posvećene specijaliziranim problemima. Svaka ima sopstvene propovjednike (i propovjedaonice), pa čak i sopstveni katihizis³, kako primjećuje Stiglitz. Stoga on smatra da, ukoliko SAD žele da uspiju u reformiranju svoje

2 Stiglitz, J. E. (2013), *Slobodan pad: Amerika, slobodna tržišta i slom svetske privrede*, „Akademska knjiga“, Novi Sad, str. 8.

3 Riječ *katehizis* dolazi od grč. Katechesis – usmena nastava, poučavanje; u kršćanskom vjeronauku: poučavanje u obliku pitanja i odgovora; poučavanje onih koji žele prijeći na kršćanstvo. Usp. Anić – Klaić – Domović (2002), *Rječnik stranih riječi*, „Sani-Plus“, Zagreb, str. 679.

privrede, treba da počnu od reformiranja ekonomske teorije, jer „ekonomija se pomerila od naučne discipline ka pukom navijanju za kapitalizam slobodnog tržišta više nego što ekonomski stručnjaci žele u to da veruju“.⁴ Prethodni argument potrebno je proširiti epistemološkim, socijalnim i etičkim razmatranjima uzroka i posljedica finansijske krize. U posljednje vrijeme počinje se preispitivati epistemička, politička i institucionalna situacija u kojoj su ekonomisti progurali svoj model racionalnosti, znanja i objektivnosti preko granica njihove društvene svrsishodnosti. Pitanje zašto se pokazuje da je određena paradigma (u našem slučaju neoliberalna paradigma „ekonomije zasnovane na znanju“), jača ili prihvatljivija od drugih, alternativnih paradigmi znanja, pretvara se tako u pitanje o politici znanja i pitanje o snazi institucija (u našem slučaju svjetskih finansijskih institucija) u koje je ova prva paradigma dominantno uklopljena.⁵

Stoga u nastavku nastojimo pokazati da je razumijevajuće obrazovanje kritičkog i odgovornog znanja o istinskim globalnim i regionalnim problemima zajednica i naroda polazna pretpostavka ne samo za reformu ekonomske teorije i politike nego i za reformu ekonomskih institucija.

Izmijenjena uloga MMF-a i Svjetske banke u globalnoj ekonomiji

Uloga MMF-a i Svjetske banke bitno je izmijenjena u odnosu na njihove početke u svjetskoj ekonomiji kada su one formirane. U poređenju sa periodom od osnivanja MMF-a i Svjetske banke veliki broj ekonomista smatra da bi u savremenim okolnostima te institucije trebale imati drugačiju ulogu u svjetskom ekonomskom razvoju, a posebno u preveniranju i smanjivanju finansijskih kriza globalnih razmjera. Da bi se to postiglo, odnosno da bi svjetske finansijske institucije bile efikasnije, potrebna je njihova radikalna transformacija.⁶ Navodeći krupne nedostatke u njihovom radu, neki autori smatraju da su se MMF i Svjetska banka toliko udomaćili u siromašnim zemljama da ponegdje određuju čak i koju bi marku računara škole trebale kupiti. Takve i slične prakse značajno utječu na gubitak povjerenja velikih dijelova svjetske javnosti. Malo ko vjeruje da će ove institucije djelotvorno pomoći u smanjenju stope svjetskog siromaštva do 2015. godine, kako je bilo proklamirano i u Milenijskim ciljevima UN-a usmjerenim na borbu protiv siromaštva.

Kao globalne finansijske institucije, MMF i Svjetsku banku povezuju zajednički ciljevi globalnog razvoja i stabilnosti te potreba međusobne saradnje. Međutim, te institucije se međusobno razlikuju, jer su specijalizirane za posebna područja i u skladu s time moraju dizajnirati odgovarajuće finansijske aranžmane prilagođene potrebama različitih tipova zemalja u funkciji rješavanja njihovih

4 Stiglitz, J. E. (2013), op. cit., str. 271.

5 Šire razmatranje kompleksnih korelacija između znanja, moći i institucija poduzeto je sljedećim radovima: Delić, Z. (2012), *The Consequences of Globalization and Responsibilities: Challenges of Sustaining Development*, InTech; Delić, Z. (2008), *Brightness and Austerity of the Globalization Theory: The Ideological Foundations of Cognitive Capitalism*, InTech; Delić, Z. (2008), *Globalizacija i njen ekonomski poraz*, „Pregled“, Sarajevo; Delić, Z. (2009), *Globalizacija, moć i politika znanja: jedanaest antiteza o globalizaciji*, „Filozofska istraživanja“, Vol. 29, No 1, Zagreb.

6 Savanović, S. (2008), *Nove uloge: kakva je uloga MMF-a i Svjetske banke u novoj arhitekturi globalnih finansija?: Dosadašnje iskustvo i moguće promjene*, str. 4–6. Dostupno na: [<http://www.ekopol.co.yu/magazine/view.php?documenti>, januar 2008].

ekonomskih problema. MMF i Svjetska banka su važni faktori ekonomske globalizacije koji utječu na načine globaliziranja zemalja u razvoju i to preko ideologije deregulacije, liberalizacije i totalne privatizacije.⁷

Aranžman sa MMF-om je dobro došao kao podrška vlastitoj strategiji izlaska iz problema ili strategiji razvoja. Njihovi prijedlozi ne polaze od uzroka krizne situacije nego utječu na posljedice. Međutim, u većini slučajeva tako „kruti planovi i strategije“, a bez uvažavanja specifičnosti određene zemlje ili regije, dovode do kriza sa štetnim posljedicama, prije svega, socijalnim a zatim i ekonomskim. To ide u prilog tvrdnji da međunarodne institucije imaju svoje modele koji se premalo prilagođavaju zemlji korisniku njihovih zajmova. Te institucije i nisu zadužene za razvoj pojedine zemlje. To je obaveza domaćih vlada jer, pojednostavljeno rečeno, te finansijske institucije, prije svega, čuvaju isključivo stabilnost međunarodnih ekonomskih i finansijskih odnosa, ponekad i po cijenu pada standarda zemlje korisnika njihove pomoći. Saradnja sa Fondom osigurava zemljama u razvoju neometani pristup međunarodnim tržištima kapitala kako bi se vanjski dug nesmetano refinansirao. Finansijski aranžmani sa MMF-om imaju za cilj smanjiti tzv. „jaz predvidivosti“ ekonomske politike kod inozemnih kreditora i investitora te održati investicijski kreditni rejting.⁸ Onim zemalja koje se suočavaju sa ekonomskim opadanjem te nisu sposobne da stimuliraju agregatnu potražnju sopstvenim sredstvima Fond bi trebao obezbijediti likvidnosti u vidu zajmova. MMF je, međutim, danas zagovornik restriktivne fiskalne i monetarističke politike koja zagovara uravnotežen državni budžet i održavanje visokih kamatnih stopa, što smanjuje potražnju preduzeća za investicijskim kapitalom.⁹ Činjenica je da MMF ne može direktno spriječiti recesiju, ali može pomoći da se smanje njeni rizici, težina i ublaže njene negativne posljedice. Mandat MMF-a jeste da štiti stabilnost međunarodnog monetarnog sistema kroz pružanje kratkoročne podrške platnom bilansu pogođenih zemalja, promocijom međunarodne ekonomske saradnje i ohrabriranjem politike koja podstiče ekonomsku stabilnost i smanjuju ranjivost zemalja na krize.

U skladu s tim, logično bi bilo postaviti pitanje: kako, zapravo, treba da gledamo na ulogu MMF-a u svijetu danas? Da li je ta institucija, *summa summarum*, donijela više pozitivnog ili negativnog u sadašnju globalnu ekonomiju? Osnovna uloga MMF-a je stabilnost međunarodnog monetarnog sistema bez obzira na formalno deklarirane ciljeve. A stabilnost međunarodnog poretka znači da dužnik ne smije doći u situaciju da ne može otplaćivati dugove povjeriocima. Ali ako dođe u takvu situaciju, znači da ima probleme u platnom bilansu. Ako zemlja ima te probleme, tada može u pomoć priskočiti MMF. Može se reći da on funkcioniše kao neko osiguravajuće društvo za svjetske kreditore, pri čemu je njegova uloga samo jednim dijelom pozitivna, jer je garancija kreditorima da će uskočiti ako zemlja zapadne u probleme, odnosno zbog njegove prisutnosti kamate su niže. Jednostavnije rečeno, njegova uloga je pozitivna samo ako je vlada pojedine zemlje u poziciji da ne mora biti pod diktatom njegovih zahtjeva, a on pomaže u razvoju zemlje. Međutim, s druge strane, ako se ekonomska politika svede samo na zahtjeve MMF-a, u većini slučajeva rezultat će biti dugoročan pad standarda stanovnika, što je negativna strana njegovog dejstva. Prethodno postavljeno pitanje vjerovatno će i u budućem periodu ostati otvoreno i biti predmet različito

7 Todaro, M. P., S. C. Smith (2006), *Ekonomski razvoj*, TKD „Šahinpašić“, Sarajevo, str. 672–673.

8 Curzio, G. (1999), *The IMF and Lender of Last Resort Function: An External View*, IMF Report, Washington D. C., str. 5.

9 Stiglitz, J. E. (2004), *Protivječnosti globalizacije*, „SMB-x“, Beograd, str. 26.

intoniranih rasprava povezanih sa sudbinom globalizacije.¹⁰ Rješavanje mnogih dilema koje izaziva djelovanje tih moćnih institucija neće biti moguće prepustiti samo povlaštenim ekonomskim stručnjacima.

S druge strane, Svjetska banka nudi saradnju u provođenju tzv. „strukturalnih reformi“. Njen deklarativni zadatak je da zajmovima, ponuđenim pod „povoljnim uslovima“, pomogne zemljama u razvoju kako u prestrukturiranju tako i u razvoju privrede. U više od 60 godina svog postojanja Svjetska banka učinila je mnogo toga korisnoga, a osnovni cilj joj je pomaganje najsiromašnijim zemljama da podignu standard života svojih građana. Međutim, ako imamo duže, a istovremeno negujemo i kraće pamćenje, lako se možemo sjetiti da su početkom 2008. godine izbile pobune širom planete zbog naglog porasta cijena hrane. Prvo su nemiri izbili na Haitiju i u Bangladešu. To, vjerovatno, nije nikakva koincidencija za istraživače koji se u okviru analize svjetskog sistema bave ekonomskom historijom ili ekonomskom geografijom, kao što, također, nije bilo iznenađenje ni za mnoge analitičare, aktiviste i borce za ljudska prava koji su, polazeći od teorija ovisnosti, tragali za odgovorom na pitanje kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju još siromašniji. Godinu dana nakon tih nemira objavljen je proglas Svjetskog programa za hranu u okviru UN-a da bi smanjenje udjela pomoći u hrani i obustavljanje nekih operacija zemalja donatora, koje se i same suočavaju sa fiskalnom krizom, ugrozilo doprinose u finansiranju; žrtve su bile u prvom redu Etiopija, Ruanda, Uganda. U isto to vrijeme, Irene Khan, generalni sekretar organizacije Amnesty International i aktivista u borbi za ljudska prava, objavila je značajnu knjigu pod nazivom *The Unheard Truth*. Khan je opisala siromaštvo koje pogađa oko tri milijarde ljudi, pola svjetske populacije, kao najgoru krizu ljudskih prava u svijetu. Ona vidi problem siromaštva kao najveću krizu ljudskih prava zato što siromaštvo zarobljava ljude tako što ih zadržava u začaranom krugu deprivacije. Stoga tvrdi da ekonomske analize ne daju cjelovitu sliku i da ekonomska rješenja sama po sebi ne mogu riješiti problem siromaštva.¹¹ Nada da će ekstremno siromaštvo biti iskorijenjeno do 2015. godine, kao što je definirano Milenijskim razvojnim ciljevima UN-a, izgleda nerealnija nego ikada ne samo zbog nedostatka izvora nego, prije svega, zbog nedostatka iskrene zabrinutosti za siromašne u svijetu.

Potreba za prosvijećenim oblikom kapitalizma i drugačijim značenjem globalnog društva znanja

Redukcionizam je bio glavni pokretač velikog dijela znanstvenih istraživanja 20. stoljeća. Nova ekonomija znanja, koja se nalazi u osnovi današnjeg neoliberalnog kapitalizma, predstavlja najkontroverzniji produkt znanstvenog redukcionizma, usprkos tome što postoje i pokušaji da se metodološki nacionalizam nadomjesti nekom vrstom ekonomskog kosmopolitizma, koji također često skončava u redukcionizmu ponajprije zato što isključuje nezapadne kulture i civilizacije. Ali problem je u tome što nova ekonomija znanja nije samo ekonomija nego je i diskurzivna praksa i misaoni obrazac budućnosti čovječanstva. Ona je stoga samo prividno u suprotnosti sa globalnom diktaturom kulturne i tehničke jednoobraznosti. Nova ekonomija znanja je, dakle, jedan novi,

10 Više o tome u: Lavić, S. (2014), *Leksikon socioloških pojmova*, „Dobra knjiga“, Sarajevo, str. 274.

11 Khan, I. (2009), *The Unheard Truth*, London, Amnesty International UK, W.W. Norton.

zavodljiv jezik (vokabular) koji pretendira na univerzalnost, čak i kada djeluje u nacionalnim ili etničkim okvirima. Taj jezik je ujedno i univerzalni jezik neoliberalnog kapitalizma u koji zvanična ekonomija polaže nadu da može dovesti do izgradnje globalnog društva znanja zasnovanog na ljudskim pravima, jednakostima šansi i slobodi svih ljudi. Upravo zbog te svoje (zavodljive) univerzalnosti, koja postaje upitna, nova ekonomija znanja iznevjerava najdublja emancipatorska značenja kosmopolitizma. Kao odgovor na prazna obećanja globalizacije i metodološkog kosmopolitizma razvijaju se različiti oblici fundamentalizma koji su samo prividno u suprotnosti sa tržišnim fundamentalizmom.

Svjetska finansijska kriza iz 2008. godine je proizvela novi oblik kapitalizma (i/ili novi svjetski poredak) – prilagođen novim ekonomskim, društvenim i političkim okolnostima – ali i potrebu za kreiranjem novih svjetskih finansijskih institucija. Naime, poredak koji nazivamo „globalistički kapitalizam“ zasnivao se na dominaciji neoliberalne škole i njenih doktrina o slobodnom tržištu i globalizaciji u kojoj finansijski kapital dominira i kako nad proizvodnim kapitalom tako i nad radnicima.

Mnogi ekonomisti kritiziraju politiku MMF-a i Svjetske banke jer procjenjuju da njihova politika u vrijeme globalizacije negativno djeluje na ekonomski rast i stanje ekonomskog sistema u mnogim zemljama. Takvim stavovima ide u prilog i činjenica da su veći ekonomski rast postigle zemlje koje nisu primjenjivale preporuke MMF-a nego zemlje koje su slijedile MMF-ovu monetarnu politiku. Njihovim procjenama ovdje možemo dodati da se vlasnici i predstavnici finansijskog kapitala, u retorici koju koriste, često skrivaju iza spomenutih i drugih finansijskih institucija. U tom skrivanju oni često sami sebe i svoje ekonomske aktivnosti vide i predstavljaju kao deteritorijaliziranu prirodnu silu (u obliku tržišta) koja uređuje i sve druge ekonomske (i neekonomske) aktivnosti.

Slažemo se sa procjenom spomenutih ekonomista. Zbog toga u ovom radu želimo ponoviti i proširiti neke njihove uvide i zaključke. Možemo proširiti uvid da MMF i Svjetska banka još uvijek funkcioniraju kao „svjetski policajci“ ili „međunarodni zajmodavci u krajnjoj potrebi“. Oslanjajući se na kritička istraživanja povezanosti između nove ekonomije znanja i nekritičkog uvjerenja da (već) živimo u globalnom društvu znanja, moguće je analizirati i kritizirati „efikasnost“ savremenih ekonomskih politika MMF-a i Svjetske banke u procesima upravljanja, bolje rečeno, prevencija finansijskih kriza. Njemačka je, recimo, na sastanku MMF-a i Svjetske banke u Washingtonu 1998. godine predložila jaču kontrolu tokova međunarodnog kapitala. SAD su to odbile, a onda su je nakon 11. septembra same zatražile. Ključno mjesto osiguravanja ekonomske stabilnosti u globalnom svjetskom finansijskom sistemu jeste prevencija finansijskih kriza i osiguravanje veće koherencije međunarodne ekonomske politike. Na tome su posebno angažirani G7 i G20.

Većina kritika sadašnjeg kapitalističkog društva i njegovih institucija, koje dolaze iz akademske zajednice i ekonomske prakse, uglavnom su opravdane¹², mada postoji očita diskrepancija prilikom upotrebe centralnih pojmova povezanih sa novom ekonomijom znanja. Problem je, međutim, i u tome što niti na globalnom, niti na regionalnim i lokalnim razinama nema ni približnog konsenzusa o tome u čemu bise, naročito u znak različitih revizionizama, upogleduju još uvijek nesavladane autodestruktivne prošlosti naroda na Balkanu sastojala konstruktivna kritika kapitalizma i njegovih institucija.

12 O „dubokoj diferencijaciji između pojedinaca i njihovih različito definisanih grupa“ vidjeti u: *Globalna kriza i ekonomska nauka: Neoliberalizam i alternative* (2012), Akademija ekonomskih nauka u sastavu Naučnog društva ekonomista Srbije i Ekonomski fakultet u Beogradu, „Ekonomske ideje i praksa“, Čugura Print, Beograd.

Načinimo (još) jedan misaoni eksperiment. Analizirajmo rečenicu koja glasi da „živimo u društvu znanja“. Da li ta rečenica predstavlja primjer normativnog iskaza koji govori o poželjnom društvu, o tome kako bi svako društvo trebalo da bude zasnovano na znanju? Ili, pak, ta rečenica kazuje da smo, na razinu čovječanstva, kao globalno društvo, već dostigli pravu prosvjećenost, jasnu samosvijest o univerzalnom pojmu znanja? Da li ova optičajna rečenica, koju svakodnevno čujemo, znači da su dosadašnji društveni i ekonomski sistemi u bližoj ili daljnjoj prošlosti bili zasnovani na neznanju, a sadašnji globalizirani ekonomski sistem na znanju? Da li ustaljena konstrukcija „živimo u društvu znanja“ znači da smo, poslije više hiljada godina napornih intelektualnih potraga za znanstvenim znanjem, konačno – zahvaljujući novoj ekonomiji znanja, tržišnom fundamentalizmu i novim medijima ili, možda, zahvaljujući prije svega kapitalističkim institucijama poput MMF-a, Svjetske banke itd. – uspjeli u tom poduhvatu. Znači li to da smo i u signifikantno perifernim krajevima poput naših dostigli najviši stepen razvoja svijesti, promišljenosti i razboritosti u svakom pogledu, tako da od sada pa do „sudnjega dana“ zadovoljno možemo ponavljati da živimo u globalnom društvu znanja (i vještina)? Ili je riječ o tome da predstavnici i zagovornici neoliberalne ekonomske ideologije svoju pozitivističku (progresivističku) koncepciju ekonomske nauke i svoju vrstu znanja hoće uzdići na razinu univerzalnog znanja sugerirajući da samo njihova ideja znanja treba važiti u svim vremenima i na svim prostorima, pa stoga takvu vrstu znanja treba koristiti i primjenjivati neovisno o tome što se radi o znanju koje funkcionira prvenstveno kao instrument dominacije globaliziranog finansijskog kapitala?

Ovaj rad nema pretenziju da ponudi jednoznačan odgovor na dileme, probleme i izazove globalnog kapitalizma kao takvog. Ali ovdje želimo iskazati uvjerenje da se izlaz iz sadašnje ekonomske krize ne može ostvariti na temelju apsolutiziranja neoliberalne ekonomske ideologije i njenih koncepcija o tržišnoj privredi i društvu znanja. To nije moguće ostvariti sve dok se ne otklone pozadinske epistemološke zablude o društvu znanja o kojima je dalekosežno pisao i Konrad Paul Liessmann.¹³

Neophodne su nam i druge vrste znanja koje nude i kejnesijanska i marksistička i druge škole ekonomskog i političkog mišljenja, a koje se danas, pod različitim nazivima, nalaze u idejnoj opoziciji prema neoliberalnoj školi. Neophodna su nam istraživanja koja povezuju i integriraju povijesni, normativni, razumijevajući (fronetički), reflektivni i menadžerski pristup ekonomskim problemima i rješavanju sadašnje ekonomske krize, posebno u malim tzv. tranzicijskim zemljama. Neophodan nam je izlaz iz duhovne krize, odnosno potreban nam je odgovor na pitanje: šta nakon kulture (jer je i kultura postala privjesak, ukras, neoliberalne ideologije)?

(Ne)opravdanost kritikā svjetskih finansijskih institucija i posljedice njihovih neuspjeha

Organizacija i (ne)adekvatno funkcioniranje svjetskih finansijskih institucija danas je predmet rasprava i kontroverzi ne samo u ekonomskoj teoriji i praksi. Ulični performansi i transparenti sa alterglobalističkim porukama postali su dio naše svakodnevnice, a njihove poruke su upućene svjetskim ekonomskim forumima, uglavnom na račun nosilaca svjetskog finansijskog sistema

13 Liessmann, K. P. (2008), *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, Naklada „Jesenski i Turk“, Zagreb.

odnosno svjetskih finansijskih institucija. Danas kod mnogih ekonomista postoji negativna ocjena uloge tih institucija u svjetskoj ekonomiji. Alterglobalistički stavovi su u suštini bazirani na procjeni da je prevelika moć data u ruke tih institucija koje direktno odražavaju interese ekonomije SAD-a te moć banaka i multinacionalnih korporacija. Stoga ne čudi stav kritičara da MMF funkcionira i kao jedan od instrumenata za pokušaje „amerikanizacije“ svijeta, mada je i sam taj izraz, strogo gledajući, ispražnjen od svog značenja, jer mi, ljudska bića, zapravo, ne živimo u ontologijski osviještenom univerzumu mišljenja nego u zavodljivom svijetu slika i kolektivnog navijanja.

S obzirom da je prošlo više od pola stoljeća od njihovog osnivanja, može se slobodno reći da te institucije nisu ispunile svoju primarno proklamiranu misiju te da dosadašnji rezultati politika svjetskih finansijskih institucija nisu baš tako impresivni.¹⁴ Stoga ne čude sljedeća pitanja: Gdje je bio MMF pa da nije mogao vidjeti finansijske krize u svijetu? Gdje je bio kada se špekuliralo na tržištima kapitala? Gdje je bio jedan od njegovih bivših direktora, Rodrigo Rato, kada je banka koju je on vodio morala biti „potpomognuta“ sa milijardu eura da ne bi propala? Npr. u Španiji je danas više od 26% nezaposlenih, uglavnom mladih, koji nemaju ni posao ni stan. U Bosni i Hercegovini je ukupna situacija još kompliciranija jer geoekonomsko okruženje ove države ne može biti opisano samo vokabularom ekonomije znanja. Koje statistike MMF-a govore o ovim nesporazumima i tragedijama? Da li je MMF ikada kaznio pojedince koji su se obogatili i uzrokovali svjetsku finansijsku krizu? Koji su to parametri i procedure kojima MMF analizira zemlje na rubu bankrota koje se i dalje zadužuju, a čiji narodi gube svaku nadu u bolje sutra? Što se događa sa zemljama u usponu koje ne podržavaju globalnu ekonomsku politiku MMF-a u posljednjih 10 godina? One moraju plaćati štetu koju su drugi počinili. Da li postoji nekakva sankcija koju je MMF nametnuo pojedincima koji su se netransparentno obogatili i uzrokovali ekonomski slom u svijetu?

Najveći problem saradnje sa ovim institucijama nalazi se u restriktivnosti predloženih mjera, a najčešće kritike MMF-a odnose se na to da su monetarna i fiskalna politika (koju isti predlaže) poprilično kontraktivne dovodeći tako do ekonomske recesije.¹⁵ Dosadašnji rezultati primjene MMF-ovih finansijskih programa u aranžmanima pojedinih zemalja su veoma kontroverzni. Naime, naglašava se da je karakter finansijskog programa deflacijski i da dovodi do siromaštva. Nadalje, recesijske posljedice primjene programa dovode se u vezu sa nedovoljnim finansijskim sredstvima koje program osigurava. Također, iskustvo pokazuje kako MMF do sada nije pokazivao dovoljno sklonosti prema lokalnim programima odnosno izradi programā koja bi uključivala odgovarajuće uključivanje domaćih stručnjaka, zbog čega se u posljednje vrijeme sve više smatra da Fond više nije u stanju podržavati globalni ekonomski razvoj i zapošljavanje.¹⁶ U skladu s time, smatramo da je nedovoljno efikasna uloga MMF-a i Svjetske banke dijelom odgovorna za izbijanje niza današnjih finansijskih kriza (regionalnog ili/i svjetskog karaktera), jer još uvijek nije dogovorena uspješna (a da ne kažemo konkretna) dugoročna strategija rješavanja kriznih situaciju u mnogim zemljama.

14 Starčević, A. (2009), *Globalni finansijski sustav nakon krize*, The second ZSEM Economic Conference, Brisel, str. 20.

15 Vidjeti više u: Rodnik, D. (2007), *One economics, many recipes: globalization, institutions, and economic growth*, Princeton University Press; i Rodnik, D. (1997), *Has globalization gone too far?*, Institute for international economics, Washington D. C.

16 Khor, M. (2001), *Acritique of the IMF's role and policy conditionality*, str. 11. Dostupno na: [<http://www.twinside.org.sg/title/geseries4.htm>, april 2008].

Danas mnogi ekonomisti smatraju da je MMF izašao iz svojih prvobitnih okvira djelovanja. To se posebno odnosi na prekomjerno izraženu liberalizaciju i to prije nego što je uspostavljen adekvatan regulatorni okvir i prije nego što bi zemlja mogla da odoli nepovoljnim posljedicama tržišne konkurencije, zatim forsiranje privatizacije prije nego što su uspostavljeni institucionalni okviri reguliranja konkurencije itd. Postalo je jasno da MMF nije uspio u svojoj osnovnoj misiji (da obezbijedi fondove za zemlje koje se suočavaju sa slabijim ekonomskim rastom i da im pomogne da uspostave stanje pune zaposlenosti), pa je stoga postao predmet kritika i osporavanja.¹⁷ Prema njima, Fond se u potpunosti oglušio na apele i pozive nerazvijenih zemalja, a ni jedan konkretan korak nije učinio u borbi protiv nejednakosti i siromaštva.¹⁸ Najveća kritika upućena MMF-u odnosila se upravo na njegovu sljedbenost neoklasične ekonomske doktrine – tzv. tržišni fundamentalizam¹⁹ i provođenje politike Vašingtonskog konsenzusa. U tom smislu je dosta zavodljive kritike prema MMF-u uputio G. Soros, osnivač fondacije „Otvoreno društvo“. Prema njegovom tumačenju, Fond je tu neoliberalnu koncepciju nametao svim zemljama koje su tražile njegovu pomoć, a koje su, također, morale ispoštovati smjernice Vašingtonskog konsenzusa da bi vrlo brzo izašle iz ekonomskih poteškoća. Međutim, kasnije se ispostavilo da je ta, neadekvatno koncipirana politika zasnovana na Vašingtonskom konsenzusu donijela samo privatne koristi i skoncentrisala se isključivo na ograničavanje tražnje, a malo na strukturnu politiku kojom bi se djelovalo na osnovne uzroke platnobilansnih neravnoteža zemalja u razvoju.²⁰ To je samo potvrdilo Sorosovu tvrdnju da MMF-ovi programi ne podstiču ekonomski rast, već uzrokuju opadanje ekonomske aktivnosti, porast nezaposlenosti i pogoršanje životnog standarda.

Slično kao i G. Soros, profesor ekonomije i dobitnik Nobelove nagrade sa Univerziteta Columbia J. Stiglitz²¹ je imao potrebu da iznese promišljene i uravnotežene kritike na račun funkcioniranja i organizacije MMF-a: „Ovu sam knjigu napisao jer sam, dok sam radio za Svetsku banku, iz prve ruke vidio poguban efekat globalizacije na zemlje u razvoju, posebno na siromašne stanovnike tih zemalja. Smatram da globalizacija (ukinuće prepreka slobodnoj trgovini i bolja povezanost nacionalnih privreda) može biti snaga koja će doneti dobro i koja može svima na svijetu omogućiti da se obogate, a posebno siromašnima.“²² U svemu tome, kako ističe Stiglitz, MMF je napravio ponajviše grešaka, a opisao ih je u četiri koraka i to: prvi je korak privatizacija, vođena prekomjerno izraženom pohlepom i pranjem novca, drugi je korak liberalizacija tržišnog kapitala i krug „vrućeg novca“, treći korak je tržišno određivanje kamatnih stopa, monopolizacija, određivanje cijena hrane, vode i plina za domaćinstvo, i četvrti korak je „MMF protest“, ili bolje rečeno „kada je zemlja uništena, MMF iz nje izvlači zadnju kap krvi (...), pojačava vatru, dok konačno cijeli kotao ne eksplodira“.²³ Trenutno produbljivanje nejednakosti i erozija globalnih kapitalističkih institucija u periodu svjetske ekonomske krize i recesije su bile predmet kritičke rasprave ovog nobelovca za vrijeme trajanja januarskog Svjetskog ekonomskog foruma 2013. godine.²⁴ Prije finansijskog

17 Soros, J. (2002), *O globalizaciji*, samizdat, Beograd, str. 73–78.

18 Kovačević, B. (2003), *MMF u ekonomskoj teoriji i praksi*, „Tranzicija: časopis za ekonomiju i politiku tranzicije“, godina V, broj 13, Ekonomski institut Tuzla, str. 52.

19 Soros, J. (1998), *Kriza globalnog kapitalizma*, str. 7–14.

20 Stiglitz, J. (2004), *Protivrečnost globalizacije*, samizdat, Beograd.

21 Stiglitz, J. (2004), op. cit., str. 32.

22 Stiglitz, J. (2004), op. cit., str. 9.

23 Čečez, M. (2004), *Ekonomski sistemi i globalizacija*, Ekonomski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, str. 148.

24 Stiglitz, J. (2013), *Nejednakost raste u svijetu bez globalnog vodstva*, str. 3–5. Dostupno na:

<http://www.poslovni.hr/vijesti/svijet-i-regija>, februar 2013.

sloma 2008. godine globalna i moćna elita je na „sva usta“ hvalila dobre strane globalizacije, tehnologije i finansijske liberalizacije, a koristi su trebali tada osjetiti svi. Međutim, kako ističe Stiglitz, nepošteni trgovinski sporazumi i neispunjena obećanja o pomoći zemljama u razvoju utjecali su još više na produbljivanje globalne ekonomske nejednakosti i nestabilnosti. MMF-ova predviđanja ekonomskog rasta objavljena tokom sastanka u Davosu ističu razmjere do kojih se svijet razdijelio: npr. 2013. godine se u naprednim industrijskim zemljama očekuje rast BDP-a od 1,4 %, dok će zemlje u razvoju rasti sa snažnih 5,5 %. Iako predstavnici kapitalističkih i (neo) liberalističkih zemalja govore o novom naglasku na ekonomskom, održivom rastu i zapošljavanju, ne nude se nikakve konkretne politike da podupru te težnje. U Evropskoj uniji svjetske finansijske institucije i dalje provode mjere štednje. Međutim, i dalje se nastavlja putem koji je cijelu Uniju gurnuo u recesiju, a Veliku Britaniju u ekonomski pad sa trostrukim dnom.

Krugman P. kao dobitnik Nobelove nagrade i jedan od najznačajnijih ekonomskih teoretičara današnjice značajan je za razumijevanje ove teme iz više razloga.²⁵ Naime, kao prvo, on je već duži period upozoravao na pogrešno vođenu svjetsku ekonomsku politiku. Krugman smatra da ekonomisti danas imaju kakav-takav odgovor na svjetsku ekonomsku krizu, ali da političke vođe – uz previše ekonomista – zaboravljaju ili čak ignoriraju ono što bi morali znati. Nadalje, jasno je artikulirana potreba za novim i strožijim uređenjem svjetskog finansijskog i kapitalističkog sistema privređivanja kako njegova pohlepa ne bi dovela do još veće krize realne ekonomije i do još većih posljedica po običnog čovjeka. Uz sve to, Krugman naglašava da u svjetlu aktuelnih globalnih finansijskih problema MMF nije preispitao svoju poziciju. To posebno ističe jer je očito da je bio svjedok priznanja MMF-a da (usprkos tome što živimo u tzv. „društvu znanja“) nije znao šta je činio iako je ta institucija, među svim drugim svjetskim finansijskim institucijama, bila najmanje zainteresirana za drastičnu štednju.

S druge strane, mnogi kritičari svjetskih finansijskih institucija smatraju da su aktivnosti Svjetske banke značajno doprinijele pogoršanju zdravlja ljudi i eroziji obrazovnih programa. Podrška Svjetske banke hidroenergetskim i agroindustrijskim projektima je ubrzala proces uništavanja šuma i životne sredine, a još uvijek nisu iskorijenjene bolesti kao što su tuberkuloza, malarija, kolera, H1N1, svinjska gripa, niti je smanjena frekventnost građanskih ratova i kriminalizacije u privredi.²⁶ Također, poznata je činjenica da MMF i Svjetska banka rade u tajnosti i netransparentno. Zbog toga su i posebne primjedbe usmjerene na pretjeranu povezanost ovih međunarodnih finansijskih institucija sa razvijenim zemljama i vladajućom svjetskom elitom, u kojima zbog nedovoljne procentualne zastupljenosti zemlje u razvoju nemaju pravo glasa. Odluke i mjere koje se predlažu na svjetskim ekonomskim forumima su „našminkane“, jer mala ali moćna grupa G-7, bez kontrole, donosi odluke koje kasnije imaju globalni efekt. Neki tvrde da bi utemeljenje globalnog parlamenta značilo samo daljnje nametanje zapadnjačko-političkih i kulturnih vrijednosti ostatku svijeta. Tu se opet polazi od pretpostavke da je ljudima iz nezapadnih zemalja demokracija strana, što ne mora biti tačno. Kao što je objašnjeno na drugom mjestu, iako većina nas to još ne prihvaća, globalni je identitet – odnosno identitet vrste – stvoren onog trenutka kad su naši preci počeli uspravno hodati. Demagozi koji su stvarali države i osnivali imperije nastojali su opravdati svoju vladavinu, tvrdeći da su ljudi koji žive izvan njihovih granica potpuno drugačiji od onih koji žive unutar njih.

25 Krugman, P. (2012), *Okončajte ovu depresiju odmah!*, „Heliks“, Smederevo.

26 Forto, E. (2002), *Svjetska banka i MMF: Tako se stezao kaiš*, str. 6. Dostupno na: [<http://www.bhdani.com/arhiva/271/t27102.shtml>], januar 2008].

Umjesto zaključka

Kada se uzme u obzir prethodno navedeno, jasno je da se ekonomske aktivnosti ne odvijaju u nekom izoliranom izvandruštvenom prostoru te da su sve ekonomske aktivnosti ukorijenjene u društvu i pod nadzorom određenih institucija, da su duboko prožete politikom označavanja, tehnikom, tehnologijom i kulturom razvrstavanja i klasificiranja i to različitim ideologijama, voljom za moć i dominacijom u više različitih značenja. Pitanje o tome koliko onda ima svrhe daljnje postojanje MMF-a i Svjetske banke tek treba biti istraženo u kontekstu različitih globalnih, regionalnih i lokalnih iskustava ekonomske globalizacije i negativnih posljedica koje su nastale zbog simboličke prevlasti tržišnog fundamentalizma i donošenja bolnih odluka koje najviše pogađaju siromašne zemlje, zemlje u razvoju i tranzicijske zemlje. U kontekstu svjetskog ekonomskog razvoja, mišljenja o ulozi MMF-a i Svjetske banke su različita, ali se postavlja i dodatno pitanje: šta ako se, makar samo kao mogućnost, zaista isključi djelovanje tih institucija? Ko će upravljati globalnom ekonomijom, ko će zamijeniti njihovo mjesto i ulogu? U vezi s tim, na jednoj strani nalaze se oni koji i dalje tvrde da su ove nadsacionalne institucije potrebne, barem na ekonomskoj razini, te da se prednosti saradnje sa njima ogledaju u sljedećem: nominalna konvergencija, stabilna valuta i devizni kurs, fiskalni balans i niska inflacija. Prema njima, svjetske finansijske institucije moraju posuđivati finansijska sredstva slabije razvijenim zemljama te biti u funkciji suzbijanja finansijskih kriza svjetskih razmjera, održavanja stabilnosti svjetskog finansijskog sistema, ekonomskog razvoja i globalnog prosperiteta.²⁷

Na drugoj strani su autori koji vide uglavnom negativne efekte saradnje sa svjetskim finansijskim institucijama. Neki od njih čak vjeruju da te institucije djeluju uz pomoć znalačkog širenja neznanja odnosno uz pomoć komercijalizacije i privatizacije visokog obrazovanja. Neki smatraju da MMF i Svjetska banka kao i druge ideološke institucije globalnog kapitalizma uspavljaju svjetsku javnost uz pomoć kulture zavodjenja, propagande, industrije zabave i komercijaliziranih obrazovnih institucija koje reproduciraju i repliciraju površnu pa čak i „prljavu znanost“ (Sardar) vrlo ograničene društvene i javne odgovornosti. Među kritičarima MMF-a i Svjetske banke su mnogi dijelovi javnosti i različiti javni djelatnici koji njihove negativne efekte prepoznaju u fenomenima poput: porasta siromaštva, pustošenja prirodnih i kulturnih resursa, produbljivanja nezaposlenosti, viška ljudi, socijalne diferencijacije i dezorganizacije, nelegalne, neregularne ili predatorske privatizacije, porasta korupcije i organiziranog kriminala, uvozne zavisnosti, sive ekonomije, nereagiranja finansijskih institucija dovoljno brzo na pojavu krize likvidnosti itd.

Postoji mišljenje da se ni MMF ni Svjetska banka ne mogu reformirati. To su, kako navodi George Monbiot, još u doba njihova stvaranja predvidjeli mnogi najistaknutiji ekonomisti. Problem je i u tome što države, u posljednje vrijeme, na temelju „normaliziranja nenormalnog“ (Beck), odnosno na temelju promocije konzumerističke demokracije sve revnosnije kontroliraju građane, a sve su nesklonije kontroli korporacija. Globalne kompanije, pomoću korporativizacije ideje znanja i dalje deformiraju svaku pošteni ekonomsko-političku raspravu koja polazi od teze da je fundamentalno, sistematsko nasilje globalnog kognitivnog kapitalizma, zapravo, zasnovano na ideološkom pojmu znanja (upravo stoga što za sebe tvrdi da je postideološko) i da je to anonimno simboličko nasilje današnjeg globalnog kapitalizma mnogo sablasnije i nevidljivije od prekapitalističkog,

27 Ramakrishnan, U., J. Zalduendo (2006), *The Role of the IMF Support in Crisis Prevention*, IMF Report, Washington D. C., str. 7.

direktnog, ideološkog nasilja. Gubitak moći građanina dobro je dokumentiran, ali postoje utjecajne alterglobalističke grupe i disperzirani pokreti globalne solidarnosti koji još uvijek vjeruju da nije svršeno sa borbom za dostojanstvo i slobodu mislećeg subjekta.

Da li postoji alternativa neoliberalnoj koncepciji i politici globalizacije i širenju dominacije finansijskog kapitala nad proizvodnim kapitalom i radnom snagom u pojedinim zemljama? Takva alternativa postoji u radovima spomenutih kritičara neoliberalne globalizacije i međunarodnih finansijskih institucija. Ona se nalazi u obnovi moralnih principa ekonomije, jer su moralni problemi – kako je J. M. Keynes isticao – veća zapreka ekonomskom razvoju nego stanje tehnologije i tehnike u pojedinim zemljama ili na svjetskoj razini. Ako političari žele samo popraviti sadašnji kapitalistički sistem, izaći iz krize u kratkom roku, ostati u demokratskom višepartijskom sistemu i mješovitim oblicima vlasništva, tada se prva alternativa nalazi u onoj vrsti znanja i politika koje nudi J. M. Keynes i kejnsezijanska škola. Ova škola predlaže saradnju predstavnika proizvodnog kapitala i radnika, odnosno njihovih sindikata, s jedne strane, i njihovo suprotstavljavanje krupnom, rentijerskom i špekulantskom finansijskom kapitalu, s druge strane, te vlade, s treće strane, što je poznato pod nazivom kejnsezijanski konsenzus. Ona predlaže širenje unutarnjeg tržišta, a ne rješavanje kriza preko osvajanja vanjskih tržišta. Ona se, počevši od J. M. Keynesa pa do našeg vremena, protivi osvajanju stranih zemalja i njihovih tržišta pomoću ratova (što je skuplji) ili pomoću trgovine i proizvodnje određene (neoliberalne) i podložničke svijesti u malim zemljama (što je jeftiniji način osvajanja drugih i manjih zemalja).

Iz historije ekonomske misli, makroekonomskog menadžmenta, ekonomske sociologije znanja, iz filozofije i etike odgovornosti, kao i iz nekih novijih i drugačijih tumačenja globalizacije i tranzicije moguće je učiti o drugačijim načinima kreiranja ekonomskih sistema i ekonomskih politika. Vraćanje starim prosvjetiteljskim idealima stvaranja pravednijeg društva podrazumijeva i ključnu pretpostavku da bi nam odgovorno promišljanje društvenih i institucionalnih uslova produkcije i reprodukcije našega znanja moglo pomoći u prevazilaženju ne samo finansijske ili usko shvaćene ekonomske krize i njenih uzroka nego i u prevazilaženju svekolike orijentacijske krize u koju smo zapali, ali se o tim alternativnim rješenjima, koja se ne mogu predstaviti u okviru neoliberalne paradigme znanja, ipak ne govori dovoljno dobro.

Ako političko vodstvo želi bolje i pravednije društvo ili ako želi radikalnu transformaciju kapitalističkog sistema u pravcu obnove pravednijeg društva ili u pravcu nekog na drugačiji način zamišljenog boljeg društva, tada ćemo se, barem na razini misaone rekonstrukcije značenja velikih ideja, u svakoj ozbiljnijoj i društveno odgovornijoj ekonomskoj teoriji i politici, ovaj put radi budućnosti a ne radi prošlosti, opet morati vratiti i na trag Marxu i marksističkoj školi ekonomskog mišljenja ili se okrenuti i prema radikalnoj političkoj ekonomiji koja je (u drugoj polovini 20. stoljeća) u jednom obliku nastala i u Sjedinjenim Američkim Državama.

Kada znamo da alternative postoje i da se uz dosta dobre volje i više odgovornosti prema drugima i prema samima sebi one mogu i realizirati, tada možemo ne samo u teoriji nego i u praksi početi izlaziti iz očitih zabluda u koje su nas dovele neoliberalne koncepcije znanja, te primijeniti i analizirati i druge vrste znanja iz konkurentskih škola ekonomskog i političkog mišljenja i djelovanja. Kao što smo i ranije znali, epoha nastajanja „svjetskog društva“ odnosno globalnog poretka ne svodi se primarno na borbu za globalizaciju ili protiv nje. Stvarni sukob

se vodi oko socijalne prirode i historijske forme globalizacije.²⁸ Kakav će oblik i formu zadobiti globalizacija: da li humaniji i društveno odgovorniji aspekt ili nehumaniji i „profitabilniji“ aspekt, da li demokratičniji ili možda autoritaran lik – oko toga se ustvari lome koplja. Stoga je veoma važno da naučnici u svojim spoznajama i uvidima, koji u humanističkim naukama često imaju karakter vrijednosnih uvjerenja, ne idu ispod dostignutih civilizacijskih standarda etičko-moralne kulture i da globalizaciju promišljaju uz dužan oprez i svjesnost dilema sa kojima se mogu susresti u svom profesionalnom radu. Odgovarajući interdisciplinarni pristup kao i svijest o odgovornosti trebalo bi da rezultira delikatnijim i odgovornijim odnosom samih naučnika prema mogućnostima vlastite discipline i značaju njenih učinaka. Rasplet spora oko dominantnog oblika globalizacije, konačno, u temeljnom i doslovnom smislu odlučit će na koji način će živjeti milijarde običnih ljudi na svijetu.

Literatura

Knjige

1. Anić – Klaić – Domović (2002), *Rječnik stranih riječi*, „Sani-Plus“, Zagreb.
2. Čečez, M. (2004), *Ekonomski sistemi i globalizacija*, Ekonomski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.
3. Delić, Z. (2008), „Brightness and Austerity of the Globalization Theory: The Ideological Foundations of Cognitive Capitalism“, in: *The Systemic Dimension of Globalization* (Edited by Piotr Pachura), InTech.
4. Delić, Z. (2012), „The Consequences of Globalization and Responsibilities: Challenges of Sustaining Development“, in: *Globalization and Responsibility* (Edited by Zlatan Delić), InTech.
5. Kaluđerović, Ž. (2010), *Helensko poimanje pravde*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
6. Kaluđerović, Ž. (2013), *Presokratsko razumevanje pravde*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
7. Khan, I. (2009), *The Unheard Truth*, Amnesty International UK, W. W. Norton, London.
8. Krugman, P. (2012), *Okončajte ovu depresiju odmah!*, „Heliks“, Smederevo.
9. Krugman, P. (2010), *Povratak ekonomske depresije i svetska kriza 2008.*, „Heliks“, Smederevo.
10. Lavić, S. (2014), *Leksikon socioloških pojmova*, „Dobra knjiga“, Sarajevo.
11. Liessmann, K. P. (2008), *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, Naklada „Jesenki i Turk“, Zagreb.
12. Rodnik, D. (1997), *Has globalization gone too fare?*, Institute for international economics, New York.

28 Etički obrazloženo viđenje globalizacije svoje misaono i fronetičko ishodište ima i u ranijem helenskom poimanju etike. Više o tome u: Kaluđerović, Ž. (2010), *Helensko poimanje pravde*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad; Kaluđerović, Ž. (2013), *Presokratsko razumevanje pravde*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.

13. Rodrik, D. (2007), *One economics, many recipes: globalization, institutions, and economic growth*, Princeton University Press, New York.
14. Soros, J. (1998), *Kriza globalnog kapitalizma*, „Rabic“, Sarajevo.
15. Soros, J. (2002), *O globalizaciji*, samizdat, Beograd.
16. Stiglitz, J. (2004), *Protivrečnost globalizacije*, samizdat, Beograd.
17. Stiglitz, J. (2013), *Slobodan pad: Amerika, slobodna tržišta i slom svetske privrede*, „Akademska knjiga“, Novi Sad.
18. Todaro, M. P., S. C. Smith (2006), *Ekonomski razvoj*, TKD „Šahinpašić“, Sarajevo.

Članci i studije

1. Curzio, G. (1999), *The IMF and Lender of Last Resort Function: An External View*, IMF Report, Washington D. C.
2. Delić, Z. (2008), *Globalizacija i njen ekonomski poraz*, „Pregled“, Sarajevo.
3. Delić, Z. (2009), *Globalizacija, moć i politika znanja: jedanaest antiteza o globalizaciji*, „Filozofska istraživanja“, 113, god. 29, Zagreb.
4. *Globalna kriza i ekonomska nauka: Neoliberalizam i alternative*, Ekonomski fakultet u Beogradu, Čugura print, Beograd, 2012.
5. Kovačević, B. (2003), *MMF u ekonomskoj teoriji i praksi*, „Tranzicija: časopis za ekonomiju i politiku tranzicije“, godina V, broj 13, Ekonomski institut Tuzla.
6. Mesarić, M. (2002), *Nobelovac Joseph Stiglitz: Kritika tržišnog fundamentalizma*, „Ekonomski pregled“, Ekonomski fakultet Rijeka.
7. Ramakrishnan, U., J. Zalduendo (2006), *The Role of the IMF Support in Crisis Prevention*, IMF Report, Washington D. C.
8. Starčević, A. (2009), *Globalni finansijski sistem nakon krize*, The second ZSEM Economic Conference, Impacts of global economic crisis on Central and Eastern Europe, Brisel.

Internetski izvori

1. Forto, E. (2002), *Svjetska banka i MMF: Tako se stezao kaiš* [online].
Dostupno na: [<http://www.bhdani.com/arhiva/271/t27102.shtml>], januar 2008].
2. Khor, M. (2001), *Acritique of the IMF's role and policy conditionality* [online].
Dostupno na: [<http://www.twinside.org.sg/title/geseries4.htm>], april 2008].
3. Savanović, S. (2008), *Nove uloge: kakva je uloga MMF-a i Svjetske banke u novoj arhitekturi globalnih finansija?: Dosadašnje iskustvo i moguće promjene* [online]. Dostupno na: [<http://www.ekopol.co.yu/magazine/view.php?documenti>], januar 2008].
4. Stiglitz, J. (2013), *Nejednakost raste u svijetu bez globalnog vodstva* [online]. Dostupno na: <http://www.poslovnih.hr/vijesti/svijet-i-regija>, februar 2013.